

Salsta slott – finsk tillflyktsort under andra världskriget

CLAES-HENRIC SIVEN

Salsta slott, Lena socken. Flygfoto, AB Flygtrafik, Dals Långed. Upplandsmuseets bildarkiv.

Enskilda människors insatser kan spela en viktig roll under ofärdstider. En som gjorde en stor insats för Finland under andra världskriget var slottsfrun på Salsta, Wera von Essen. De brev från de finska krigsinvaliderna som tillbringade någon tid som konvalescenter på Salsta återger – ofta i rörande ordalag – deras tacksamhet. En del brev är skrivna på svenska, andra på finska. De kommer både från meniga och från officerare.

Wera von Essen på Salsta

Wera Lagercrantz var mycket ung när hon 1913 gifte sig med Gustaf Fredrik von Essen. När han avled 1936 tog hon över skötseln av de stora egendomarna Salsta och Skokloster. Här fick hon också utlopp för sitt stora intresse för den gamla bondekulturen och den uppländska hembygden. Hon drev fåraveln till konst och engagerade sig i hemslöjdsrörelsen.

Hennes gästfrihet var legendarisk. Hon bjöd in författare, konstnärer och professorer från Uppsala till Salsta. Ibland var det stora fester men lika ofta mer familjära tillställningar.

Hon var en av initiativtagarna till Disagården i Gamla Uppsala. Hennes vida kontakter och starka engagemang för den uppländska bygden resulterade i festskriften *Uppländsk bygd* som gavs ut i samband med hennes 50-årsdag den 3

Wera von Essen vid Trollbo. Foto Harry Järv, 1952.

februari 1940. Här medverkade en rad kända kulturpersoner med riksantikvarien Sigurd Curman i spetsen.

Finland i krig med Sovjetunionen

När Wera von Essen firade sin 50-årsdag pågick fortfarande finska vinterkriget. Det hade startat den 30 november 1939 då Sovjetunionen, som då ännu var i allians med det nazistiska Tyskland, började anfallskriget mot Finland. Finland bjöd oväntat hårt motstånd och kunde i motsats till de baltiska länderna bevara sin självständighet. Men villkoren i fredsfördraget, som den finska delegationen i Moskva skrev under den 15 mars 1940, var hårda. Bl.a. fick Finland avstå Karelska näset och hela Ladogakarelen.

Drygt ett år senare, den 25 juni 1941, befann sig Finland åter i krig med Sovjetunionen. Tyskland hade tre dagar tidigare angripit Sovjetunionen. Det är sant, men inte hela sanningen, att Finland nu deltog i det tyska anfallet för att återerövra de områden som hade förlorats ett år tidigare. Finland hade nämligen även efter Moskva-freden varit utsatt för stark press från sovjetisk sida och fruktade för sin självständighet. Under dagarna efter det tyska anfallet på Sovjetunionen den 22 juni hade det finska kustförsvaret dessutom utsatts för bombanfall från rysk sida.

Den svenska finlandshjälpen

Den svenska opinionen kände, särskilt under vinterkriget, starkt för Finland. Finlandsaktivisternas slagord "Finlands

sak är vår" gav en god bild av stämningarna ute i landet. Ungefär 8000 frivilliga svenskar deltog också i striderna i Finland. Under fortsättningskriget var det inte lika lätt för svenskar att söka sig som frivilliga till Finland, men även då deltog ett stort antal i kriget på finsk sida. Den tyska ockupationen av Danmark och Norge den 9 april 1940 gjorde naturligtvis att man i Sverige kände sig kluven inför en uppgörelse där Finland stred på samma sida som Tyskland.

Förutom den hjälp med materiel och ammunition som den svenska regeringen bistod med under vinterkriget kom Sverige att engagera sig i humanitär hjälp till Finland. Ett exempel är de sammanlagt 63 tusen finska barn som togs om hand i Sverige under vinter- och fortsättningskrigen. Ett annat exempel är de finska krigsinvaliderna som vårdades på S:t Görans sjukhus i Stockholm genom Röda Korsets försorg.

De finska invaliderna på Salsta

Wera von Essens insats bestod i att hon via kontakter med Röda Korset såg till att sammanlagt ett 60-tal finska krigsinvaliderna i omgångar fick vistas på Salsta för konvalescens. En av dem som fick denna möjlighet kom sedermera att få stor betydelse för svenskt kulturliv: löjtnanten Harry Järv, som slutade sin karriär som legendariskt biblioteksråd på Kungliga

Biblioteket i Stockholm och Riksbibliotekariens ställföreträdare. Harry Järv hade lett ett stort antal patrulluppdrag mot de ryska linjerna under fortsättningskriget, men natten till den 3 september 1943 gick han under ett uppdrag på en rysk mina och miste vänstra foten. Han hade tur och lyckades komma under vård i tid. Via finska sjukhus hamnade han våren 1944 på S:t Görans sjukhus där hans ben opererades en sista gång i maj. Under juni och juli vistades han sedan som konvalescent på Salsta.

Efter järnvägsresan från Stockholm kom han via taxi från Vattholma station till Salsta. Där välkomnades han av Wera von Essen och inhystes på slottet. Under denna period fanns ytterligare en finsk krigsskadad soldat på Salsta. Han bar liksom övriga finska invalider fortfarande uniform. Järv minns midsommaren 1944 då han kastade pil, men med ringa framgång. Möjligen ägde detta rum på den äng i Vattholma brukssamhälle som kallas för Trekanten. I varje fall finns det många äldre vattholmabor som fortfarande minns inslaget av finska krigsinvalid under midsommarfirandet.

Under de två månader som Järv vistades på Salsta hade han och hans kamrat ständig kontakt med Wera på familjär grund. Hon var folklig och ville ha naturlig kontakt med människor. Hon hade lätt att tala med alla och pratade gärna om sitt stora intresse fåren eller om vardagliga saker. Wera var livlig, glad

och charmerande och värderade människor lika. En av de finska soldaterna som var på Salsta hade sju barn. Eftersom han kom från fattiga förhållanden undrade Wera om det inte drog stora kostnader att ha så många barn. Han svarade att där långt ut i ödemarken i Karelen där han bodde med sin familj fanns det inte så många andra nöjen.

Flykten från Finland till Salsta

Harry Järv kom emellertid att återvända till Sverige efter kriget. Den första kontakten efter vapenstilleståndet med Sovjetunionen i september 1944 var dramatisk och sammanhänger med Wera von Essens andra insats för Finland. Bakgrunden var följande. Ett stort antal finska officerare hade sommaren 1945 i hemlighet lagt upp vapendepåer eftersom man var orolig för att Sovjetunionen skulle försöka inkorporera Finland. Men en chaufför skvallrade för finska statspolisen så de häktade alla som var inblandade i vapenaffären. De skulle bl.a. häkta Järvs förre regementschef Alpo Marttinen som befann sig på militärsjukhuset i Helsingfors för att opereras. Läkaren meddelade emellertid att "här häktas inte någon som befinner sig i vår vård". I stället placerades två poliser utanför Martinens sjukrum som bevakning. Under ett toalettbesök kunde han emellertid via ett stuprör fly ner på gatan och sedan

Wera von Essen dansar med Matti Arnio, finsk överste kallad "Motti-Matti". Fr.v. Barbro Järv, Timo Tütola och Same Tütola. Foto Harry Järv, sannolikt våren 1946.

vidare till sin hemort, Vasa. Men han kunde inte bo i sitt eget hem eftersom polisen sökte honom där på nätterna. Och det var på torget i Vasa som Harry Järv mötte hans fru. Hon var i tårar och undrade om Järv kunde hjälpa honom på något sätt. Järv tog honom i motorbåt från Vasa till Obbola nära Umeå. Sedan kom Marttinen till Salsta där Wera von Essen tog hand om honom och hans familj. Men

det fanns en ytterligare orsak till Marttinens flykt, utöver hans rätt perifer inblandning i vapenaffären. Mannerheim hade nämligen rätt honom att bege sig utomlands för att därifrån leda en finsk gerillarörelse om Finland skulle bli ockuperat av Sovjetunionen.

En annan finsk officer som hamnade på Salsta var Matti Arnio, gemenligen kallad Motti-Matti efter den finska tak-

Wera von Essen svalkar sig i sommarhettan. Till vänster Harry Järv. Fotografokänd.

tiken att ringa in ryssarna i en säck, på finska motti. Motti betyder ursprungligen ett famnmått ved men kom sedan i överförd bemärkelse att användas om inringning (man är i säcken). Matti Arnio hämtades av två statspolis som skulle föra honom till Helsingfors. Under tågresan blev han bekant med de båda poliserna och bjöd dem under ett uppehåll både på mat och dryck. Så behövde han gå på toaletten och försvann på detta sätt för att så småningom dyka upp på Salsta hos Wera von Essen.

De fortsatta kontakterna med Finland

Wera von Essen var mycket mån om att behålla kontakten med sina finska vänner. Förutom korrespondensen gjorde hon efter kriget en resa genom Finland där hon även hälsade på Harry Järv i hans föräldrahem. Från detta besök härör ett foto av Harrys far där han stolt visar den kommande skörden för Wera. Men Harry Järv kom senare att få mycket kontakt med Wera von Essen.

Efter kriget kom han nämligen till Uppsala där han började studera vid universitetet samtidigt som han finansierade sina studier bl.a. med att arbeta på Uppsala Ångkvarn, Ulleråker samt Upsala-Ekeby. Han var även antikvariatsmedhjälpare på Thulins antikvariat på Humlegårdsgatan i Stockholm. I januari 1946 träffade Harry sin Barbro och de båda var ofta bjudna till Salsta; både på större fester i Riddarsalen och till enklare fester. Senare inbjöds de till Trollbo gård i Vattholma, där Wera von Essen bodde de sista åren av sitt liv efter det att hon överlätit Salsta och Skokloster till sina båda söner Per-Erik och Rutger.

Avskedet

Festskriften till Wera von Essens 50-årsdag var ett uttryck för den stora uppskattning som hon mötte från olika håll, de många breven från de finska krigsinvaliderna var ett annat. En av de sista sakerna hon gjorde var att bjuda till en stor fest i Trollbo. Men några dagar innan den skulle gå av stapeln, avled hon oväntat den 4 maj 1953, drabbad av hjärtförslamning. Jordfästningen den 13 maj i Lena kyrka bevistades av så många att de inte fick rum i kyrkan. Vid den efterföljande midnatten på Salsta talade förre ärkebiskopen Erling Eidem till hennes minne och berörde bl.a. hennes kärlek till den uppländska hembygden. Harry Järv framför-

de ett tack från de finska krigsinvalider som hon betytt så mycket för.

Källor

Artikeln bygger på en intervju med Barbro och Harry Järv. Följande böcker innehåller värdefull information:

Harry Järv, *Permanent patrullverksamhet*, Scriptum, Vasa 2000.

Henrik Meinander, *Finlands historia*, del 4, Schildts, Helsingfors 1999.

Nils Ålenius (redaktör), *Uppländsk Bygd*, Disastiftelsen, Uppsala 1940.

Claes-Henric Siven är professor i national-ekonomi vid Stockholms universitet.